
Norden, rätten, historia – Festskrift till Lars Björne

Toimittajat/redaktörer

Jukka Kekkonen

Pia Letto-Vanamo

Päivi Paasto

Heikki Pihlajamäki

Toimitussihteeri/redaktionssekreterare

Pasi Mustonen

Tilausosoite/beställningar

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 HELSINKI

p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-237-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2004

Innehåll

Nordisk rättshistoria: Lars Björne 60 år	7
--	---

Inger Dübeck

Forholdet mellem konkubinatt og ægteskab i dansk retshistorie: et spørsmål om ret eller moral?	9
---	---

Jyri Inha

Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighetsstillsyn i den Kejsarliga regeringskanseljen	35
---	----

Jukka Kekkonen

Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen	51
---	----

Mia Korpiola

Kyrkotukt för hela folket: hertig Gustafs av Saxen ”horerij” och luthersk kyrkodisciplin i Sverige på 1500- och 1600-talen	65
---	----

Toomas Kotkas

Lemminkäinen-sånger i <i>Kalevala</i> – en historia om arkaisk rätt	101
---	-----

Pia Letto-Vanamo

Internationella idéer och den nationella realiteten	115
---	-----

Sigurður Línval

At sælge viden	129
----------------------	-----

Bo H. Lindberg

Salus publica och dominium: korporativism och äganderätt i tidig ny tid.	143
--	-----

Dag Michalsen

Rettsvitenskapens mange identiteter – bidrag til den rettsvitenskapshistoriske metode.	171
--	-----

Kjell Å. Modéer

Östersjöområdets rättsliga kartor –
rättskulturella konstruktioner i förändring. 193

Rolf Nygren

Reflexioner om den svenska kommunala självstyrelsen –
ett svenskt-finskt rättsarv. 207

Päivi Paasto

Om äganderättens ursprung i den nordiska
och den europeiska diskussionen på 1800-talet. 223

Claes Peterson

Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag –
en svensk kodifikationsstrid? 245

Heikki Pihlajamäki

”At synd och laster icke skall blifwa ostraffade”:
straffrättsligt appellationsförbud i svensk rättshistoria 265

Marie Sandström

Den svenska modellen –
en juridisk metodlära i tre platta paket 291

Ditlev Tamm

Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab 311

Heikki Ylikangas

Twisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet 325

Författare 345

Ditlev Tamm

Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab¹

Lars Björne har med sit værk om den nordiske retsvidenskabs historie ydet et stort og vigtigt bidrag til ikke blot forståelsen af sammenhængen under tiden den manglende sammenhæng i nordisk retsvidenskab – han har også sat den nordiske retsvidenskab ind i en europæisk sammenhæng og dermed understreget i hvor høj grad den nordiske retsvidenskabs historie er en del af europæisk retsvidenskabs historie. Andre har skrevet om retsvidenskabens historie eller enkelte retsvidenskabsmænds historie, men ingen har formået med samme overblik og detailkendskab som Lars Björne at sætte tingene på rette plads. Hans vurderinger er ofte forsigtige, men så godt som altid træffende, og de bygger på den autoritet, som den forfatter nu en gang har, der simpelthen kan sit stof. Lars Björne har læst klassiske og mindre klassiske værker og på det grundlag sætter han retsvidenskabens historie i perspektiv. Det er vanskeligt at forestille sig, at nogen herefter vil skrive om nordisk retsvidenskab uden først at konsultere Björnes værk. Det betyder ikke, at den opgave at skrive om retsvidenskaber i Norden herefter er løst en gang for alle. Mange detailstudier kan stadig gøres, og et og andet har Lars Björne da også ladet ligge, simpelthen fordi han ikke mener, at det pågældende forfatterskab er tilstrækkeligt givende fra et videnskabeligt synspunkt. Det gælder således den dansk-norske sprogskeber, forfatter og lærer Ludvig Holberg, som ganske vist ikke blev den, som introducerede naturretten i Danmark, men som alligevel har fået en lille plads i dansk retsvidenskabs historie som forfatter af en første populær fremstilling af denne nye rets- og samfundsfilosofi:

¹ Denne afhandling bygger på et indlæg ved en Holbergkonference i Sorø juni 2004 og vil i let ændret version blive publiceret i symposiumets akter.

”Holbergs naturrättsframställning är det dansk-norska juridiska verk från 1700-talet, vilket utförligast behandlast i den senare rättshistoriska forskningslitteraturen. Trots verkets spridning kan intresset främst förklaras med Holbergs berömmelse som skönlitterär författare. I synnerhet nordmännen har varit intresserade av den norskfödde Holbergs naturrätt. Holbergs framställning var dock främst en kompilation, vilket han själv främhöll redan på titelbladet (...).”²

Forfatteren af disse linjer er ikke uenig med ham i vurderingen af Holbergs værk, og heller ikke i den opfattelse, som uden at det siges dog antydes, at værket har fået ufortjent stor opmærksomhed eller måske snarere er tillagt overdreven betydning. Det er ikke mindst tydeligt, hvis man sammenligner omfanget af den især norske literatur om Holberg med de par sider, som et virkeligt storværk som Peder Kofod Anchers *En Dansk-Lovhistorie I-II*, 1769–1776 har fået med på vejen i hidtidige skildringen af den dansk-norske retsvidenskab. Også andre danske eller norske fremstillinger af naturretten er nok så bemærkelsesværdige som Holbergs, men de kan nu en gang ikke opbyde den særlige attraktion, at forfatteren tillige var de to tvillingerigers bedste bidrag til den lokale verdenslitteratur i det 18. århundrede.

Interessen for Holbergs naturret er da også først og fremmest knyttet til den omstændighed, at værket blev en art forløber for Holbergs senere forfatterskab. Som den argentinske forfatter Jorge Luis Borges har skildret det i et af sine mest berømte essays, kan eftertiden skabe sine egne forløbere, og netop sådan er det gået med naturretten, som næppe ville have optaget mange, hvis altså ikke det senere forfatterskab havde givet den en plads som forløber. Men – det hører dog med i historien, at Holbergs naturret i det 20. århundrede blev taget op af forfattere, som på en eller anden måde gik ind for en naturretsrenæssance. Mere end i noget andet land har en sådan interesse for naturretten været en del af den nyere retsvidenskabs historie, og på den måde blev Holbergs naturret også en art forløber.

Men i øvrigt skal der ikke på dette sted rokkes afgørende ved Björnes vurdering af Holbergs naturret i en nordisk retsvidenskabelig sammenhæng. Alligevel kan hans værker fortjene en lidt mere udførlig omtale end Björnes, og det er det, som skal forsøges her. At placere Holbergs naturret, der hvor den hører hjemme, nemlig som en forløber for forfatterens eget senere værk.

² Lars Björne, Patrioter och institutionalister, *Den nordiska rättsvetenskapens historia*. Del I. Tiden för 1815. Rättshistoriskt Bibliotek LII. Stockholm 1995, s. 180.

Holberg er en gigant i den dansk-norske litteratur, en for sin tid glimrende historiker og en både lærd, dybsindig og morsom essayist. Men jurist var han ikke, og vurderingen af hans litterære format påvirkes heller ikke afgørende af hans værk om naturretten – hverken i positiv eller i negativ retning. Værket udkom første gang 1715–1716 med den monstrøse titel: *Moralske Kierne Eller Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab. Uddraget Af de fornemste Juristers, Besynderlig Grotii, Pufendorfs og Thomasii Skrifter. Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier og confereret med vore Danske og Norske Love, Recesser og Forordninger, I–II*. At værket oplevede yderligere fem oplag og en svensk og en tysk udgave skyldes hverken dets originalitet eller dets kvalitet, men derimod at Holberg med, hvad der efterfølgende skulle vise at være en fornem sans for det rette tidspunkt, havde udgivet et værk, der var behov for. Lige så lidt som seertallet, når det gælder en fjernsynsudsendelse i dag, i sig selv udsiger nogen sandhed om udsendelsens kvalitet, i lige så ringe grad er oplagstallene for Holbergs naturret et udtryk for, at værket skulle besidde særlige kvaliteter. Det mere end antyder da også den, som i 1934 søgte at vække værket fra glemselen, nemlig nordmanden Kaare Foss, som i sine prælimenære studier som indledning til Holbergs naturret skriver, at ”i *Moralske Kierne* selv er det lite som skulde la ane formgivende evner av en udsedvanlig karakter som Holbergs senere viste sig å vere”³. Senere skrev også den fremtrædende norske dommer Erik Solem en bog om Holberg som jurist. Det skete på et tidspunkt, hvor han som dommer i det norske retsopgør efter besættelsen havde gjort ganske særlige erfaringer med hensyn til spørgsmålet om ret og uret. Hans kendteste sag var processen mod Vidkun Quisling, der som bekendt blev dømt til døden. En beslutning, som for en dommer i det 20. århundrede uanset omfanget af Quislings forræderi kun har kunnet træffes efter modne overvejelser.

Solems bog har karakter af en oversigt, og selv nåede Kaare Foss ikke at fuldende de Holbergstudier, der skulle vise sammenhængen mellem det, vi anser som typisk ”holbergsk” og naturretten, men tråden blev taget op af F. J. Billeskov Jansen i den udgave af Holbergs værker i tolv bind, der udkom i årene efter 1969. I sin indledning til Natur- og Folkeretten, der bringes i værkets første bind, uanset at der er tale om værkets femte udgave fra 1751, skriver Holbergforskningens nestor:

³ Erik Solem, *Holberg som jurist*. Oslo 1947.

Hvilken Bog fra Holbergs Tid er den bedste Forberedelse til Holberg og den aandsetning, han tilhører? Svaret maa blive: den Bog, der her stilles foran i Forfatterskabet. Stiller vi Spørgsmaalet til Holberg selv, maa vi formulere det saaledes: hvilken Slags Bøger er det nødvendigt at læse? Og han vil da, som han har gjort det adskillige Gange, pege paa det samme Skrift, hans egen Natur- og Folkeret.⁴

Helt så overbevist om sit eget debutværks fortræffeligheder var Holberg dog næppe. Han var begavet nok til selv at indse værkets store afhængighed af andre og til at pege på det, som var hans egen indsats. I sit første levnedsbrev skrev han:

”I denne Tid skrev jeg endnu et lille Værk paa Dansk om Folkeret. Det hed *Introduktion til Natur- og Folkeretten efter Grotius’ og Pufendorfs Metode*. Disse havde sammen med Christian Thomasius hele Tiden været mine Forbilleder. I Stedet for romerretslige Lov- og Domssamlinger anføres danske og norske Love og Forordninger; og de historiske Eksempler man plejer at belyse Moralfilosofien med tages lige saa meget fra Nordens Historie som fra Roms og Grækenlands.”⁵

Der var ikke noget galt med Holbergs forbilleder. Han skrev sig direkte ind i den nordeuropæiske naturretstradition af protestantisk tilsnit. Ved siden af denne tradition trivedes også andre naturretsstrømninger. Særlig stærk var den indflydelse, der udgik fra den såkaldte spanske senskolastik, der talte navne som Vitoria og Suarez, og som stadig er en del af den katolske naturretstradition. Anderledes gik det den nordeuropæiske skole til hvilken også bør henregnes Christian Wolff, som Holberg ikke inddrager i sin fremstilling.

Det grundlæggende værk er den hollænderen Hugo Grotius’ *De jure Belli ac Pacis libri III*, som udkom i 1625. Allervigtigst for at forstå værkes banebrydende krakter er måske nogle få ord i de indledende Prolegomena (11): ”Et haec quidem quae iam diximus, locum haberent, etiamsi daremus, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum, aut non curari ab eo negotia humana...”. (Og det, som vi har sagt vil finde sted, uanset om vi forestillede

⁴ Ludvig Holberg, *Værker i Tolv Bind* ved F. J. Billeskov Jansen, 1969 f, bind I, s. 43. Holbergs naturret er citeret efter Ludvig Holberg, Bind I, hans levnedsbreve efter samme, Bind Tolv. (Henv. er i noterne anført som Holberg I og Holberg XII med sidetal). Holbergs epistler er citeret efter F. J. Billeskov Jansen, *Holbergs Epistler*, bind V, 1951.

⁵ Holberg XII, s. 109.

os, hvilket ikke kunne ske uden at være forbryderiks, at Gud ikke eksisterer eller, at menneskelige sager ikke styres af ham...).

Hvad Grotius (1583–1645) bringer til udtryk er, at naturretens grund-sætninger, som han fremstiller dem, har gyldighed, uanset om Gud eksiste-rer, hvilket ville være en forbryderisk påstand, eller at Gud ikke blandede sig i menneskelige forhold. Naturretten har altså en gyldighed i sig selv uden hensyn til spørgsmålet om Guds eksistens og dermed spørgsmålet om natur-rettens afledning af guddommelige love. Den tradition for naturretstænkning fik sit grundskud med Kants filosofi og den såkaldte kopernikanske vending i tænkningen, som med Kants fornuftskritik førte den filosofiske interesse bort fra naturretten som genstand for erkendelse og over til det menneske-lige erkendelsesapparat og forudsætningerne for og begrænsningerne i den menneskelige erkendelse. Med den indsigt, som Kants tænkning gav, måtte naturretten få en drejning og indskrænkes til en langt mere formel overve-jelse over nogle grundlæggende moralprincipper, således den regel, at en-hver handling skulle kunne ophøjes til en almen norm for menneskelig ad-færd.

Holbergs værk har således en plads i en naturretlig tradition, der spænder over knap to hundrede år fra 1600-tallets begyndelse til 1700-tallets slut-ning. Holberg var udmærket klar over Grotius' kvaliteter som en banebryder inden for fremstillingen af krigens ret med både krigens forudsætninger og dens regler. Og ind i mellem krigens ret finder vi en lang række betragtnin-ger over vigtige grundlæggende juridiske spørgsmål som aftaler og erstat-ning, betingelserne for at straffe og meget andet. I sit tredje levnedsbrev skriver han:

”Der er dog visse Forfattere som jeg ikke kan blive træt af at læse. Grotius’ *De Jure Belli ac Pacis* vil altid være ny for mig, selv om den for længst har mistet Nyhedens Charme. Han har banet Vej for Moralfilosofien; utallige har fulgt i hans Spor, ingen har naaet ham. Hvert af hans ord er et Moralprincip, hver Forskrift et Orakelsvar; og hans Stil er saa Fornem at man skulde tro han var en af Oldtidens allerbedste Forfattere. De Spor hans Lære har sat sig vil blive staaende i al Evighed.”⁶

I den sidste påstand fik Holberg både ret og uret. Holberg kunne ikke for-udse Kants naturretskritik, men uanset denne kritik er der stor interesse knyttet til naturretten som historisk fænomen, og anerkendelsen af vigtige nutidige

⁶ Holberg XII, s. 205.

retsprincipper, som de universelle eller de europæiske menneskerettigheder kan føres tilbage til naturretslæren. Og Grotius' værk er meget langt fra at være en tør systematisk juridisk fremstilling. Det vrir med citater af græske og latinske autore, af romerretten og af kirkefædrene, så der var nok nyt og spændende at finde for hver gennemlæsning.

Holberg gør ret i at betragte Grotius som epokegørende. Hans måde at betragte naturretten på havde også sine rødder i ældre tænkning, men han gav den ny form som grundlag for tidens moral- og samfundsfilosofi og altså også for retstænkningen. Men selvfølgelig er det vigtigt at holde sig for øje, at naturretten og overvejelserne over et retssystem med højere gyldighed end den positive lov kan følges langt tilbage i tiden og dukker op allerede i overvejelser i antikkens Grækenland om forskelle mellem *nomos* og *fysis*. Og det er også vigtigt at notere sig, at uanset, at der doceredes naturret ved universiteterne og læstes naturret af enhver, der ville kalde sig dannet, så levede retslivet sit eget liv både i Danmark og i det øvrige Europa. Dommerne dømte grundlæggende efter positive love og ikke efter naturretten, men holdningen til en række retlige fænomener påvirkedes af naturretten på samme måde, som jurister også i dag kan dømmes uafficeret af herskende retsfilosofiske retninger, men alligevel i deres tankesæt være påvirket af det læste og på universitetet indlærte. Og hvor der savnedes lovbestemmelser, der trådte naturretten til og hjalp dommeren til at finde en fornuftig løsning.

Og i øvrigt var Holberg ikke den, som introducerede Hugo Grotius i Danmark. Det havde allerede to juridiske professorer, Chr. Reitzer ved Universitetet og Weghorts ved Det ridderlige Akademi gjort nogle år forinden, og det var Reitzer, som pegede på den opgave at introducere naturretten på dansk, et projekt, som lå langt fra, hvad den lidet produktive Reitzer selv kunne forventes at påtage sig.

Opgaven viste sig i første omgang heller ikke særlig taknemmelig. Holberg skriver selv: "Dette Værk faldt imidlertid ikke i Publicums Smag, selv om det dels var klart og dels var nyttigt, især for Folk her i landet, som har mere Brug for naturretten end for noget andet."⁷

Grotius havde adskillige efterfølgere, og af dem nævner Holberg især to, Samuel Pufendorf og Christian Thomasius, begge tyske. Thomasius, som var den yngre boed og underviste i Halle, mens Pufendorf kom til at føre en mere omflakkende tilværelse, som bl.a. førte ham til det da nygrundlagte universitet i Lund, hvor han udgav sit hovedværk *De Jure naturae et gentium*,

⁷ Holberg XII, s. 109.

om Natur- og Folkeretten, i 1672. Og hermed står vi også over for den ultimative hovedkilde til Holbergs egen fremstilling af naturretten. Uden Pufendorf ingen Holberg, og meget af det, som vi er tilbøjelige til netop at anse for særlig ”holbergsk” kan i virkeligheden føres tilbage til Pufendorfs værk, der ligesom Grotius er en guldgrube af historisk viden og mere eller mindre troværdige beretninger fra antikken. Det lægger Kaare Foss bestemt ikke skjul på i sit værk om Holberg og naturretten. Tværtimod afslører han systematisk og grundigt, hvor meget Holberg har hentet hos Pufendorf og andre af samtidens naturretslærere, men først og fremmest fra Pufendorf, der også havde udsendt en kortere og enklere fremstilling af sin naturretslære i et format svarende til Holbergs. Det var Pufendorf, der ikke blot havde tænkt tankerne, men også sat dem i system og i øvrigt også havde fundet de mange citater fra historien og litteraturen, som Holberg kunne lukrere på, når han ikke en gang i mellem valgte sine danske eller nordiske eksempler.

I virkeligheden udsprang naturretsværket af et konkret behov for en fremstilling af almindelige retsgrundsætninger, der kunne virke udfyldende ved anvendelsen af dansk rets ultimative monument, Christian V’s *Danske Lov* fra 1683. Det var enevældens lovebog og noget af en præstation for sin tid. *Danske Lov* og dens norske modstykke *Norske Lov* var resultater af enevældens bestræbelser på en modernisering af samfundet og en centralisering af magt og ret. Det havde taget mere end tyve år at få lovebogen færdig, og resultatet var på flere punkter mere tilbageskuende end fremadrettet i den forstand, at en lang række af bestemmelserne i lovebogen byggede på ældre ret, mens der i lovebogen ikke var så mange bestemmelser af mere almen karakter for slet ikke at tale om bestemmelser, der kunne vejlede en dommer om, hvorledes en afgørelse skulle træffes, hvis der ikke lige i lovebogen fandtes en bestemmelse om det foreliggende tilfælde. Og her var det, at naturretten kom til at spille en vigtig rolle, for naturretten indeholdt både almene og mere konkrete retsgrundsætninger, der kunne vejlede, der hvor loven ikke indeholdt en klar regel. Det var Holberg klar over:

”De danske Love er nemlig saa kortfattede at hvis ikke Dommeren er godt inde i Naturretten, kommer han ofte i Knibe, eller rettere han kan ikke undgaa at tage Fejl. Det er lige omvendt i Tyskland og de andre lande Romerretten hersker; for dér kan den uerfarne Dommer, hvis han ikke stoler paa sin egen Dømmekraft, i én af de mange juridiske Bøger finde en Domsafgørelse han kan bruge, saa han ikke saa meget skal dømme selv som underskrive en Kendelse en anden har afsagt. Her til lands er det besværligere at fælde en Dom, for der er saa faa Retskilder at man ud fra ét Tilfælde maa forestille sig seks-

hundrede andre. Dette ville jeg gaa mere i Detailler med, hvis det var min Opgave at skrive en Fortale til Danske Lov.”⁸

En sådan fortale, som Holberg her koketterer med, måtte komme ind på spørgsmålet om, hvordan dommeren skulle træffe sin afgørelse, når der savnedes en klar lovbestemmelse herom. Domssamlinger var der på det tidspunkt ingen af, og den juridiske litteratur var så sparsom, at den heller ikke kunne yde megen vejledning. Naturretten bød sig derfor til med løsninger, og et studium af dansk retspraksis i 1700-tallet afslører også en stor og stigende indflydelse fra naturretten. Det gjaldt landets øverste domstol, Højesteret, men også de lavere instanser.

Uddannede jurister var der endnu kun få af i Danmark og Norge. I 1736 indførtes en juridisk eksamen ved Københavns Universitet med det formål at højne dommernes og advokaternes kvalitet, men det var en langsom proces at uddanne tilstrækkelig mange på universitetsniveau. Den såkaldte latinske eksamen suppleredes derfor af en mere elementær prøve på dansk, og her kom Holbergs bog om naturretten ind i billedet som et godt bud på, hvordan de studerende kunne tilegne sig det andet hovedfag ved siden af dansk ret, nemlig naturretten. Der var ikke behov for en selvstændig og original fremstilling, men netop for en intelligent sammenskrivning af de europæiske hovedstrømninger inden for naturretten, og det mestrede Holberg med sin evne til at sætte sig ind i andres tanker og klart og godt at resumere og kommentere det læste. Og det gjaldt, selv om det kunne være ganske vanskeligt at rumme Pufendorfs flere tusinde sider i en lille bog på et par hundrede sider. Holbergs bog var altså lige præcis, hvad han selv kalder den, en introduktion til natur- og folkerettens kundskab, hverken mere eller mindre. Der var brug for en bog som Holbergs, der uden at være alt for tør og heller ikke løssluppen kunne forklare den, som ikke kunne læse latin, hvad naturret egentlig var for noget.

I sin bog om Ludvig Holbergs naturret giver Kaare Foss en lang række eksempler på, at Holberg med grundlag af Pufendorfs system og tankegang inddrager også andre naturretslærere og på den måde får sammenstykket et værk, der grundlæggende er uselvstændigt med hensyn til de enkelte synspunkter, men som dog som helhed har sit personlige præg. Og hertil medvirker jo dels Holbergs egne eksempler og dels hans egen letflydende pen. Tag nu f. eks. en passage i hans naturret, hvor han kommer ind på menneskelig blufærdighed:

⁸ Holberg XII, 109.

”Her synes Umagen værd at eftersee, hvoraf den Blufærdighed kommer, som de fleeste Mennesker have at blotte deres naturlige Lemmer, hvilken Blufærdighed er saa stor, at den fast ikke kand overvindes. Det fortælles om de Milesiske Jomfruer, at, da der af en vis Aarsag var paakommen dem saadan Galskab, At de ligesom kieppedes om at hænge dem selv, og saadan Uleylighed paa ingen Maade kunde forebygges, blev omsider en Lov udgiven, at alle de, som saaledes havde omkommet dem selv, skulle bæres nøgne over Torvet, hvilket afskrækkede dem saaledes, at de afstode fra deres forrige Daarlighed. At give naturlig Aarsag til saadan Blufærdighed, er ikke saa læt; thi de hemmelige Lemmer ere ikke meere vanskabte end de andre, at man derfor besynderlig har fornøden at skiule dem, og, omendskiønt nogle ville bevise saadant af de første Forældres Blufærdighed, hvilke skammede sig ved at de var nøgne, saa staaer ikke desmindre det Spørgsmaal tilbage, hvorfor, de saa kaldte hemmelige Lemmer, skulle meere skiules end andre, besynderlig Munden, efterdi de første Mennesker syndede ved Æden, og derfor kunde have meest Aarsag til at skamme sig ved den Part af Legemet...”⁹

Kilden til denne lystige fremstilling kan findes i Pufendorfs store naturretsværk, 6. bog, kap. I, XXIX, hvor eksemplet fra Milet er omtalt, men dog uden Holbergs tilføjelse, at loven skulle have virket afskrækkende, og den havde han næppe heller megen dækning for. Pufendorf spørger også, hvorfor gennemførelsen af den menneskelige akt i andres påsyn skulle medføre rødmen, når vi både spiser og drikker offentligt, og dermed gennemfører handlinger, der er lige så naturlige og nødvendige for menneskeslægtens opretholdelse, og hos Pufendorf finder vi også omtalen af, at nogle mener at kunne støtte dette på Bibelen og afvisningen af denne opfattelse med en henvisning til, at det var munden, som var det syndige organ – et argument, der muligt ikke i tilstrækkelig grad honorerer Bibelens metaforiske fremstilling af syndefaldet. I tilgift får læseren hos Pufendorf en lang række referencer og yderligere synspunkter, som Holberg ikke kommer ind på, og det skal han heller ikke bebrejdes, men heller ikke krediteres for. Det er også en kunst at kunne uddrage det væsentlige i en kortfattet form.

”Grundvolden af den naturlige Lov er, at ethvert Menneske saa vidt det staar til ham, maa holde ved lige Samquem og Forening, hvoraf følger, at hvad som udi almindelighed hielper til saadan Samquem og Omgængelse, det haver den naturlige Ret befalet, og, hvad som strider derimod er af samme Naturens Ret forbudet...” – Så enkelt beskriver Holberg grundlaget for naturretten, ønsket om at opretholde det menneskelige samfund.¹⁰

⁹ Holberg I, s. 266–267.

¹⁰ Holberg I, s. 80.

Der er ikke mange bortset fra specialister, som i dag læser Grotius eller Pufendorf, men deres engelske samtidige Thomas Hobbes har i en helt anden grad fået almen klassikerstatus, og hans hovedværk *Leviathan* er i dag let at få fat på endda som billigbog. Holberg kendte ham, var inspireret af, men ikke overbevist af hans sortseende antropologi og forskrækket over hans mekanistiske verdensbillede, der fungerede uden behov for Gud og Kristendom: "Disse skrifter, som de ere bygde paa nye og selsomme Principiis holdes de af de fleeste for u-gudelige og vanskabte, besynderlig den Bog om *Leviathan*, der synes at vilde kuldkaste baade Religion og Regering."¹¹

Hobbes identificeres med rette med den sætning, at i naturstanden lever menneskene i en alles krig mod alle: "they are in that condition which is called Warre and such a warre, as is of every man, against every man"¹². Derimod er det mere kompliceret, når han tillægges den sætning, som egentlig er formuleret af den romerske dramatiker Plautus, at menneskene er som ulve over for hinanden, *homo homini lupus*. Det nærmeste Hobbes selv kommer formuleringen af denne opfattelse er i forordet til hans værk *De Cive* fra 1651: "To speak impartially, both sayings are very true; That Man to Man is a kind of God; and that Man to Man is an errant Wolfe." I *Leviathan* derimod tales der ikke om ulve, men om krig. Kaare Foss taler i sin fremstilling af Holbergs naturet om ideen om naturstanden som en "status lupinus", en ulvetilstand, men det nærmeste man kommer en sådan beskrivelse hos Holberg er hans argument for nødvendigheden af love, at "dersom den menneskelige Frihed ey var paalagt saadan en Tømme, da vilde de være verre end Løver, Ulve og Bjørne, slides og rives med hinanden"¹³.

Em omtale af Holbergs naturet ville være ufuldstændig, såfremt ikke Pufendorfs franske oversætter, huguenotten Jean Barberac blev nævnt. Han oversatte hele Pufendorfs naturretsværk og forsynede det med noter, hvori han kritisk tog stilling til Pufendorfs synspunkter. Oversættelsen fra 1706 er ikke uden elegance og den var en væsentlig forudsætning for udbredelsen af Pufendorfs tanker ud over den lærde republik. Også Holberg kendte naturligvis Barbeyracs oversættelse og hans kritiske synspunkter, og flere af dem gled naturligt ind i hans egen fremstilling. Barbeyracs oversættelser af både Grotius' og Pufendorfs værker kom til at spille en vigtig rolle for naturretsmiljøet i byen Genève, hvor en ivrig læser var Jean-Jacques Rousseau.

¹¹ Holberg I, s. 57.

¹² Th. Hobbes, *Leviathan*, cap. 13.

¹³ I, s. 79.

Holberg læste selv Grotius på latin, og han fordanskede Pufendorfs naturretssynspunkter. Men Holberg læste naturligvis også fransk, og et af de værker, som i hans senere år i særlig grad optog ham var som bekendt franskmanden Montesquieus berømte værk om lovenes ånd fra 1748. Værket fik en enorm udbredelse og nød popularitet som ”århundredets bog”, så det ville have været mærkeligt, om ikke også en ivrig læser som Holberg havde været begejstret. Hans begejstring er så stor, at den vel kun, når det gælder nyere litteratur, kan sammenlignes med berømmelsen af Grotius’ hovedværk. Det blev han aldrig træt af at læse, og også *L’Esprit des Loix* fandt en plads på hans parnas, som han skriver i sin epistel 514:

”Jeg haver igiennemlæset det navnkundige Skrift, som nyeligen er kommet for Lyset, og som fører Titel af *Esprit des loix*. Jeg er eenig med andre, som holde det for et Mesterstykke, og admireres den berømmelige Forfatters nettes Tanker, Skønsomhed og dybe Indsigt udi Stats-Sager, skjønt jeg underskriver ikke alle hans Domme; thi de fleeste Theses ere saadanne, hvorimod kan gjøres stærke Indvendinger af Historier og Erfarenheder: saa at derfor de samme, hvilke af Autor sættes som Axiomata, blive som forhen Problemata.”

Montesquieus opfattelse af naturloven som en almengyldig lov fulgte den traditionelle naturretsopfattelse, men det for ham særegne, som gjorde hans værk så vigtigt i samtiden var, at han i højere grad end med den almene naturret ønskede at beskæftige sig med de særlige omstændigheder, der betingede lovgivningen i et bestemt land. Hans kilder var mangfoldige, som det også gjaldt både Grotius og Pufendorf, men i modsætning til dem søgte han mindre at udfinde det almene end det særegne. Vigtigst i så henseende var et lands regeringsform. Den bestemte på afgørende måde lovgivningens indhold, men en lang række andre omstændigheder som religion og klima og meget andet, kom han også ind på, og her bevægede han sig på områder, hvor Holberg ikke kunne følge ham. I en række epistler (514–520) tog han stilling til dele af Montesquieus værk, og han sørgede endda selv for en oversættelse til fransk, der udkom som *Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans L’Esprit des loix*. Værket udkom i 1753, men kort efter døde Montesquieu, og vi har ingen vidnesbyrd om, at han skulle have læst, hvad hans dansk-norske beundrer havde at sige.

Holbergs hovedanliggende var en kritik af Montesquieus inddeling af statsformerne i monarki, despoti og republik med enten aristokratisk eller demokratisk styre. Holberg kunne ikke anerkende, at det danske enevældige monarki skulle rubriceres som despoti, hvad let kunne blive konsekvensen, hvis

man fulgte Montesquieus synspunkter. Det troede Holberg i hvert fald, men opfattelsen hvilede formentlig på en misforståelse af Montesquieu, der med despotier mente styreformer i orienten, mens de europæiske enevældige monarkier netop hørte under hans begreb om monarki, hvad enten der nu som i England var tale om et konstitutionelt monarki, eller, som i Danmark, om et monarki, hvor kongens magt ikke var begrænset af andre statsorganer.

Holberg mente ikke, at Montesquieu havde sondret på tilstrækkelig klar måde mellem begrænsede og ubegrænsede monarkier:

”Jeg siger alene, at han burde have forklaret sig tydeligere: skønt man kand sige, at Skriftet dered havde tabt noget af sin Pris, saasom vore Tiders Læsere ikke finde Smag i udi concise og veiget Stiil, hvorudi hver Paragraphus haver Anseelse af et Epigramma, saa at de vrage alt, hvad som de ved første Øyekast kand fatte. Derudi har Autor fortreffeligen reusseret.” (Epistel 514)

Og han slutter epistlen med at fremhæve:

”Man kand sige, at naar Regentere eller Øvrighed ere gode, saa ere alle Regieringer gode, enten de have navn af Monarchier, Aristochratier eller Democratier, og leder man efter Exempler, saa finder man, at Undersaattere have levet udi større Frihed og været mindre Byrder underkastede udi visse Monarchier end udi mange af de saa kaldne fri Republiquer...”

Holberg opponerede også mod ideen om, at klimaet skulle udøve en afgørende indflydelse på menneskenes udvikling. Han er således slet ikke så overbevist om, at der skulle bestå en modsætning mellem mennesker i Nord og i Syd, som hævdet af franskmændene. Igen er det den gode regering og de gode love, der for Holberg står som det afgørende og ikke klimaet (Epistel 516).

I en af espistlerne giver han sig også i kast med den engelske forfatning (Epistel 517), der af Montesquieu var særlig fremhævet som forbilledlig. Det var Holberg ikke enig i, der var mange tvivlsspørgsmål i forfatningen, og han var ikke overbevist om, at man havde fundet den rette balance mellem statsmagterne.

Kvindens evne til at regere var et yderligere emne, hvor Holberg var uenig med Montesquieu, som mente, at det var mod fornuften og naturen, at kvinder var herrer i huset, mens han kunne anerkende, at det samme ikke gjaldt med hensyn til magten til at regere. Holberg skrev i samme epistel (518):

”Intet udi det heele Skrift har meere behaget mig ned de tvende Bøger, som ere skrevne om Religionen. De samme kand ikke læses for ofte.”

Han bebrejder Montesquieu hans manglende sans for Reformationens betydning, og han er ikke glad for Montesquieus udsagn om religionen, at

”hvad Middel Øvrigheden end betiener sig af for at tvinge os til at forlade den, saa synes det at man lader os intet beholde, naar man borttager den, og at man intet borttager, naar man lader os beholde den. Saadant og andet vil læses meere end engang, førend det kand forstaaes”.

Og han bebrejder Montesquieu, at han

”har rettet sig herudi efter nu regierende Smag, som ingen Behag finder uden i Stiil, som er sat paa Skruer...”.

Om det nu var en så rigtig bebrejdelse eller ej, får her stå hen. Holberg nåede i sit liv at indfange både naturretsopfattelsen hos Grotius og Pufendorf og at formidle den til et dansk publikum, og han nåede også at kommentere den helt nye og anderledes måde at forholde sig til naturretten på, som Montesquieus elegante og stadig læseværdige bog om lovenes ånd var et eksempel på. Hverken i sin naturretsfremstilling eller i sine kritiske epistler om Montesquieu nåede han det sublime. Allerstærkest står formentlig i dag, når det gælder epistlerne om Montesquieu, nr. 520 med en oversættelse af et brev fra Montesquieus fiktive jødiske pige, der mod inkquisition og tortur løfter den sande religions stemme. Det er en tekst, der kan røre en sten. Holberg havde sans for naturretten for Grotius og for Montesquieu. For de store europæere. Dem hørte han ikke selv til, når det gjaldt naturretten. Her var han en medløber, men det betyder jo ikke, at vi ikke i dag kan glæde os over både hans naturret og give den forløberstatus, og over epistlerne, som så klart demonstrerer hans lyst og evne til at forsvare sine standpunkter.

Holbergs naturretlige dannelse strømmer igennem både komedierne og værker som romanen om Niels Klim. Hvor naturretten hersker, der hersker fornuften og vice versa. Selv en soldat kan indse naturrettens fortrin. I *Erasmus Montanus* er det en løjtnant, der må belære studenten Erasmus om, hvad naturen fordrer også af den alt for lærde. ”Ey, det er Lapperie”, siger Erasmus om studierne af naturens ret og moralske sager. Men det havde han ikke ret i. I hvert fald ikke, hvis man holdt sig til naturrettens klassikere, når man havde læst Holbergs introduktion.

Ditlev Tamm

Der er således både god grund til, at Holbergs naturret har interesseret forskningen, og lige så gode grunde til, at værket kun kan få en marginal placering i Björnes monumentale fremstilling af nordisk retsvidenskabs historie.